

perform the compositional-figurative function are based on the principle of „syntactic parallelism”. Compositionally replays are used by the writer to accentuate the most essential, as well as to convey the emotional experiences of certain characters.

Key words: expression marker; secondary functions of syntactic-stylistic markers; expressive syntax; individual style; diary text.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2018 р.

Прийнято до друку 20.10.2018 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Николаєнко І. О.

І. Я. Глуховцева (Сіверськодоонецьк)

УДК 821.161.2М. Руденко 1/7.08

**ФРАЗЕОЛОГІЯ ТВОРІВ МИКОЛИ РУДЕНКА:
ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Ім'я Миколи Руденка пов'язане з Луганщиною, де він народився в грудні 1920 р. і провів дитинство та юність. Уважають, що письменник став одним із символів українського правозахисного руху, оскільки він за своє життя еволюціонував від правовірного комуніста до дисидента-правозахисника.

Переломним етапом у житті письменника став 1956 рік, коли було розвінчано культ особи Сталіна. Це стимулювало М. Руденка до пошуків своєї істини. Так прийшла думка, що неправильно була не лише сталінська політика, але й учення, яке лежить в основі цієї політики. Детально вивчивши „Капітал” К. Маркса, М. Руденко робить висновок, що вчення основоположника марксизму помилкове в самій його основі. Своє бачення цієї проблеми він виклав у філософських працях „Економічні монолози” (з'явилася в самвидаві у 1975 р.), „Енергія прогресу” та в романі „Формула Сонця”.

Роман Миколи Руденка „Орлова балка” – це неабияка подія в українській літературі. Це перший твір у модерній українській літературі ідеологічно-політичного характеру, у якому автор пише про проблеми теперішньої України [Руденко 2002: 7]. У 1993 р. за роман „Орлова балка” М. Руденкові присуджено Державну премію імені Т. Шевченка в галузі літератури.

І. Качуровський вважає, що романом „Орлова балка” Микола Руденко продовжив кращі традиції літератури ХІХ століття як доби реалізму у світовому письменстві, якій притаманні багатство інформативно-пізнавального матеріалу, ілюстративність (романи – подібно до байки з її мораллю – часто писали на доказ певної ідеологічної або й політичної доктрини), та, у багатьох випадках, характер, причому викривальність була спрямована головно проти соціальної несправедливості. Усі ці риси є родзинкою „Орлової балки”

(щоправда, є там і залишки соцреалізму, але вони виглядають, мов клапті сірого недоталого снігу на врунах березневого поля) [Руденко 2002: 12].

Романи, що увійшли до книги „У череві дракона”, – своєрідне втілення доленосних думок і передбачень геніального українця. За словами Івана Власенка, роман „У череві дракона” – своєрідний пам’ятник мужнім синам України, які поклали свої кістки в холодну сибірську землю: „...мордовські табори перемололи не менше двохсот тисяч відбірних українських вояків. Вони повстали проти Гітлера, але не склали зброї й тоді, коли на них посунули сталінські чекісти, їх звинувачували у зраді Батьківщини, хоча насправді вони були її хоробрими захисниками. Якщо й можна їх у чомусь звинуватити, то лише в тому, що їхньою Батьківщиною була Україна” [Руденко 2007: 5].

У „Силі Моносу” є всі атрибути високоякісного художнього твору: динамічний сюжет, майстерно виписані колоритні постаті дійових осіб, іскрометні, глибокі за змістом діалоги, які ведуть люди інтелектуальні, впливові в наукових державних колах. Він захоплює з перших сторінок, але дуже скоро стає зрозумілим: аби встигнути за думкою героїв (принаймні тих, які й рухають сюжет), почуватися на рівні їхнього мислення, слід напружити власний інтелект: деякі рядки доводиться перерхитувати двічі чи й більше, а потім і взяти ручку та папір, щоб записати фізичні формули і вдуматися в них. Бо це таки в основі своїй річ наукова, а великі істини досягаються нелегко [Там само: 6].

Критики відзначають, що в романах виявилися такі особливості письма Миколи Руденка, як використання широкої палітри зображувальних засобів, уміння популярно розтлумачувати складні явища, які відбуваються в природі й суспільстві, непомітно зробити читача прихильним співучасником долі героїв, через яких автор висловлює своє світобачення [Там само: 4].

Завдання цього дослідження вбачаємо в тому, щоб охарактеризувати фразеологію романів Миколи Руденка „Орлова балка”, „У череві дракона”, „Сила Моносу” в етнолінгвістичному аспекті, виявивши зв’язок найуживаніших стійких сполучень слів з історією, культурою, ментальністю народу.

Літературно-художній твір наразі розглядають як „діалектичну єдність контексту слів, контексту художніх засобів і контексту ідей” [Ковалик 1984: 14 – 15], які створює автор художнього твору, і від дібраних ним мовно-естетичних засобів залежить вартісність самого твору. Художній задум романів письменник реалізував завдяки фразеологізмам, яких у тканині творів нараховуємо 537 одиниць.

Кількісні показники засвідчують, що центральну позицію у фраземіконі цих творів посідають стійкі сполучення слів соматичного коду, у яких реалізовано символічне значення назв частин тіла людини та суміжних найменувань. Зокрема, з 537 фразеологічних одиниць 149 мають у своєму складі слова-соматизми, що становить 27,7%. Кількісна характеристика образних конкретизаторів цього типу

в аналізованих романах має такий вигляд: лексема *голова* стала семантичним центром 14 фразеологізмів, *вуха* – 3, *душа* – 28, *зуби* – 6, *кров* – 6, *лице* – 1, *ніс* – 2, *ноги* – 4, *обличчя* – 4, *очі* – 35, *пальці* – 3, *ребро* – 2, *розум* – 3, *руки* – 19, *серце* – 11, *шия* – 2, *шкіра* – 3, *щоки* – 1, *язик* – 4.

„Соматичний код культури тісно співвідноситься і взаємодіє з антропним кодом. Найважливіша базова метафора, за Дж. Лакоффом і М. Джорсоном, – це наше уявлення про власне тіло, саме воно визначає наше сприйняття світу і його мовну репрезентацію” [Лакофф 2008: 35]. Зокрема, фразеологізми з образними конкретизаторами *око* (*очі*) найчастіше входять до складу дієслівних стійких сполучень слів, які допомагають художньо зобразити особливості погляду (*зазирати в очі* ‘запобігати перед ким-небудь, підлещуватися до когось’ [ФС I: 303]; *ковзнути оком* ‘глянути мимохідь’), поведінки людини (*залити очі* ‘нестримно пиячити, напиватися’ [ФС I: 309]).

Стійкі сполучення слів зі словом *серце* – це „сукупність найменувань уявлень людини, пов’язаних із ментальними проявами та їхніми назвами, що несуть додаткову культурну характеристику й надають цим номінатамам роль знаків культури” [Савченко 2013: 7]. У романах М. Руденка це відображено в назвах дій (*вражати в серце* ‘мати неабиякий вплив на співрозмовника’: *Приземкуватий, широколиций, він раптом витягнув шию від подиву, ступив кілька кроків до озера й застиг у непорушності, мовби те, що там діялося, вразило його в самісіньке серце* [ОБ: 66]; *зривати серце* ‘мститися незаслужено не на тому, хто викликав роздратування, невдоволення’: *І все ж, Грицю, дуже воно обидно, коли хтось винен, а на тобі начальство серце зриває* [ОБ: 222], що відповідає загальноновживаному *зганяти злість* ‘мститися незаслужено не на тому, хто викликав роздратування, невдоволення’ [ФС II: 329]); найменуваннях станів (з *тяжким серцем* ‘у гнітючому стані, у тривозі, у передчутті чогось неприємного’: *З тяжким серцем виходив Володимир із цієї хати* [ОБ: 322]. У загальнономовних словниках зафіксовано фразеологізм з *важким серцем* ‘у гнітючому стані, в тривозі, у передчутті чогось неприємного’ [ФС II: 798]), що свідчить про використання майстром слова варіанта фразеологізму до кодифікованого виразу.

Фразеологізми з домінантою *серце* нерідко називають процеси, які переживають дійові особи, напр.: *серцем прирости* ‘відчути прихильність, прив’язатися до кого-небудь; полюбити, зріднитися’ [ФС II: 697] (*Бачила, що він уже почав приростати серцем до землі донецької, а як це приходило – то вже особиста справа* [ОБ: 94]). Ментальні риси характеру закодовано також у стійких сполученнях слів, що номінують риси особистості: *як серце велить* ‘чесно, по совісті’ (*А ти, дитино, живи так, як серце велить* [ОБ: 280]); *як серце підказує* ‘чесно, по совісті’ (*А ти художник, ти маєш право бачити світ так, як серце підказує* [ОБ: 85]).

Душевний стан дійової особи іноді вдало передано з допомогою загальноживаних висловів з часткою *не*, хоч зазвичай вони функціонують без цієї частки: *не брати до серця* 'не переживати за що-небудь, не звертати уваги' [ФС I: 64] – *Невідомо, як ставилася Олеся до промовистих Іванових поглядів – напевне, вона того не брала* глибоко до серця [ОБ: 260]; *Та не взяла Макариха до серця її сліз* (пор.: *брати до серця* 'болісно сприймати, переживати що-небудь' [ФС I: 56]).

Ментальні риси українців демонструють також такі вислови, як *припадати до серця* 'подобатися' (*Ця робота припала до серця Володимирові* [ОБ: 78]); *розбудити під серцем холодного вужя* 'бути чимось невдоволеним, неспокійним' (*Може, тільки роздратує, розбудить під серцем холодного вужя, що всмоктується у твої нутроці, вимагає іще, іще...* [ОБ: 128]; *Погляд знову упав на скриню, під серцем ворухнувся давній знайомий – холодний, слизький вужасака, що вмів згортатися у непорушний клубочок, робився майже непомітним, але, бач, не хотів кидати обжитого гнізда* [ОБ: 164]; пор.: *мати змію під серцем* 'відчувати душевний неспокій; переживати' [ФС I: 473]). Отже, фразеологізми *розбудити під серцем холодного вужя, ворухнувся під серцем холодний вужасака* створені, вочевидь, самим письменником за зразком загальноживаного вислову, але з використанням нового образного конкретизатора (*вуж, вужасака*), що сприяло більшій їх експресивізації.

Фраземи з образним конкретизатором *рука* характеризують внутрішній стан людини (*брати себе в руки* 'ставати зібраним, цілеспрямованим, діяльним, рішучим' [ФС I: 53]; *Візьми себе в руки* [ОБ: 318]); указують на особливості характеру дійової особи (*залізна рука* 'про дуже вимогливу людину з домінуванням негативних рис характеру': *Щоб запанував порядок, потрібна залізна рука* [СМ: 230]; *права рука* 'перший помічник, довірена особа в кого-небудь' [ФС II: 764]; *По дворах бігав Логачов та його права рука – сільрадівський Панько Скурта* [УЧД: 60]); образно називають дію (*відривати з руками* 'охоче щось брати': *Тут по дворах ходять, з руками відривають* [ОБ: 200]; *махнути рукою* 'перестати займатися ким-, чим-небудь, припинити робити щось' [ФС I: 479]; *А вона тільки рукою махнула – не те, не те!* [ОБ; с. 173]; *Володимир безнадійно махнув рукою* [ОБ: 323]; *Ротас, скептично посміхаючись, махнув рукою: „Ніби не їздили. Все він знає, але..."* [ОБ: 199]); ословеснюють ознаку предмета (з *перших рук* 'безпосередньо від кого-небудь' [ФС II: 763]; *Звісно, люди майбутнього віддадуть перевагу кінохроніці, бо то ж таки інформація з перших рук, а не в переказі!* [ОБ: 93]; *Це ж просто від Сонця, з перших рук!* [ОБ: 78]); слугують для зображення поведінки людини (*лизати руки* 'підлабузнюватися до когось, принижуючи власну гідність' [ФС I: 423]; *Віктор ходитиме за ним і лизатиме йому руки, бо саме від отого лизання з'являються і веселковий настрій, і незбагненна сила, і казкові палаци, де його приймає Магомет...* [ОБ: 262]); указують на високий

ступінь якості виконаної роботи (*не жаліти рук* 'докладати всіх зусиль, щоб виконати якусь роботу': *Звісно, лише на рік-два тієї стіни вистачить, але Григір сказав людям головне: не жалійте рук своїх, земляки, щоб рідну природу захистити* [ОБ: 293]); засвідчують про особливості жестикулювання руками (*шастають руки* 'швидко жестикулювання руками': *Капітанська рука шастала перед обличчям Якова, наче Жарков збирався повіривати йому очі* [УЧД: 108]).

Автор найчастіше використовує загальновідомі фразеологізми, засвідчені словниками української мови: *піднімати руку* 'бити когонебудь' [ФС II: 636] (*Такого й старі мартенівці не пам'ятають, щоб у цеху, просто біля печі, хтось руку підняв на товариша* [ОБ: 64]; *Як у тебе рука піднялась?...* [ОБ: 167]); *піти по руках* 'від одного потрапляти до іншого, бути в користуванні то одного, то другого' [ФС II: 931] (*Фотокартка відразу пішла по руках – концтабір занімів, наче по секціях прокотилася кулевидна блискавка* [УЧД: 118]); *потрапити під руку* 'уживається для вираження застереження або погрози' [ФС II: 636] (*Якщо варта, скажімо, не дораховувалась у вагоні кількох голів – чекісти виходили на перон і хапали першого-ліпшого, хто потрапив під руку* [УЧД: 101]); *сходить з рук* 'залишається безкарним, не поміченим' [ФС II: 873] (*Те, що інколи нам сходить з рук, їхньому братові...* [УЧД: 99]); *як без рук* 'зовсім безпомічний, безпорадний' [ФС II: 764] (*Без Тарана як без рук, – сумно зауважив Борис Корнійович* [ОБ: 45]). Іноді письменник уживає вирази, які репрезентовано переважно в усному мовленні: *ударити по руках* 'вирішити, домовитися' (*Ватажок карних і зверхник оунівців ударили по руках* [УЧД: 119]); *по руках* 'вирішено, домовлено' [ФС II: 768]).

Непоодинокими є випадки вживання модифікованих фразеологічних одиниць (*нерви не дротяні* 'про людину, що не має сильної волі і твердого характеру': *І хоч не вони з Іваном у цьому винні, та в начальника теж, мабуть, нерви не дротяні, це ж розуміти треба* [ОБ: 139]. Пор.: *стальні (залізні) нерви* 'тверда, сильна воля і твердий, сильний характер' [ФС II: 547]), їхніх варіантів (*ноги не носять* 'хто-небудь не має змоги нормально рухатися від втоми, виснаження, старості, переживань': *А як кров постаріє, тоді вже й ноги його не носять* [ОБ: 298]; *Давно її ноги не носять* [ОБ: 104]. Пор.: *Ледве ноги носять* 'хто-небудь не має змоги нормально рухатися від втоми, виснаження, старості, переживань' [ФС II: 555]) чи стійких сполучень слів, що узвичаєні в усному мовленні (*конопляні нерви* 'нерви людини, яка вживає наркотики': *Ну, звісно, конопляні нерви тут не годяться* [ФС II: 489]; *дивитися собі під ноги* 'бути обачним, остерігатися невдач': *Напевне перемовляються між собою: ох, люди добрі, дивіться собі під ноги* [ОБ: 132]; *підтоптані ноги* 'про людей старшого віку, у яких болять ноги': *Старші вже розсілися в залі – мабуть, побоювалися, що їм не вистачить місць, а підтоптані ноги берегти треба* [ОБ: 129]).

Давні вірування слов'ян відображено у фразеологізмах анімістичного етносубкоду, що засновані на світоглядних уявленнях про стихії *землі, води, вогню, повітря, вітру* [Савченко 2013: 156]. Міфологема *земля* – одна з основних стихій світотворення – репрезентує вірування про те, що земля, як мати, годує людину, тримає її на світі, приймає у своє лоно душі померлих дідів і повертає їх назад новонародженими внуками [Войтович 2002: 70 – 71]. У творах Миколи Руденка представлено фразеологізми зі словом-константою *земля*, які називають непевне становище людини (*земля під ним хитається* 'чиєсь становище стає ненадійним, непевним', що співвідносимо із загальноновживаним висловом *земля хитається під ногами* 'чиєсь становище стає ненадійним, непевним' [ФС I: 200]: *Земля знову під ним захиталася, а він навіть не знав, що йому належало робити* [ОБ: 225]; знищення чогось (*зрівняти з землею* 'зруйнувати повністю, знищити вщент' [ФС I: 345]: *Одні села Постишев наказував зрівняти з землею, інші заселялись колгоспниками з Орловицини* [УЧД: 102]); зникнення (*ладний провалитися крізь землю* 'у когось виникає бажання якомога швидше звідкись зникнути (через сором, ніяковість)' [ФС I: 410]: *Ви так здивувалися, що я ладна була крізь землю провалитись* [ОБ: 243]; *Мовби під землю провалитися* 'раптово, безслідно зникнути' [ФС II: 704]: *А відтак мовби під землю провалився* [УЧД: 57]).

Вірування людей у цілющу силу води сприяли виникненню фразеологізму *вивести на чисту воду* 'викривати чію-небудь непорядність, підступність, нечесність' [ФС I: 83], який М. Руденко використовує для номінації дій людини, спрямованих на встановлення справедливості: *І тільки для Грицька Крикуненка цей аргумент здавався недостатнім – він затявся на своєму намаганні „вивести на чисту воду”, мовби саме існування Івана Кириловича, ба навіть те, що він працював у забої, було неабияким злочином* [УЧД: 74].

Домінанта *вода* у фразеологізмі *не розлий вода* 'бути постійно разом' маніфестує давні обрядодії, народні звичаї й водночас засвідчує зв'язок із сучасним світом, чому сприяє модифікація вислову дійовими особами твору, перетворення його на прізвисько: *З Гейцем вони жили душа в душу – їх навіть називали спільним іменем: Нерозлийводи* [УЧД: 112].

Архаїчна символіка міфологеми *вода* прочитується також у фразеологізмі *сухим із води вилазити*, що співвідносне із загальноновідомими *виходити сухим із води* 'будучи винним, уміло уникати покарання або нарікання; залишатися непокараним або незаплямованим' [ФС I: 111] (*Вони тебе втоплять, а самі сухими із води вилізуть* [ОБ: 216]).

Поєднання символіки двох стихій – води і вогню – М. Руденко використав для номінації небезпеки: *з води та в полум'я* 'від однієї небезпеки та до іншої, з однієї біди в іншу, ще гіршу' (*Втікачі непомітно вилізли з води, перебігли попід платформною і невдовзі, лежачи на узліссі,*

зважаючи ситуацію: куди дме вітер і в якому напрямку слід їм рушати, щоб не вскочити із води та в полум'я?... [УЧД: 30]).

Небезпечні властивості двох стихій – води і вогню – закодовано у висловах **як у воду впасти** 'зникнути безслідно; пропасти' [ФС І: 148] (*Зник парубок, наче у воду впав* [ОБ: 31]); **гратися з вогнем** 'поводитися необережно, здійснювати що-небудь небезпечно, не думаючи про наслідки' [ФС І: 196] (*Це однаково, що гратися з вогнем* [ОБ: 276]).

Реалії новітньої доби позначено стійким сполученням слів **вічний вогонь** 'постійно палаючий вогонь, який символізує пам'ять про що-небудь або кого-небудь' (*Добре вона знала, що батько в неї не німець, а той, для кого горить вічний вогонь біля пам'ятника Невідомому солдатові, але часто ввижалося їй, що в поглядах людських жевріє прихований докір* [ОБ: 212]).

Персоніфікований образ вітру, що може мати руйнівну й водночас благотворну силу, використано у фразеологізмах **вітер у голові** 'хто-небудь легковажний, несерйозний' [ФС І: 131] (*Вітер у голові, ось що* [ОБ: 275]); **ні вітру, ні бурі** 'про безвольну, безхарактерну людину' (*З ним жодного клопоту. Ні вітру, ні бурі* [ОБ: 275]), які М. Руденко використовує для називання особливостей розумових здібностей чи рис характеру дійових осіб.

Лексема **повітря** символізує щось невидиме, порожнє, що продемонстровано фразеологізмом **повітря кулаками товкти** 'даремно робити що-небудь, марно витратити час на що-небудь' (*Це ж однаково, що повітря кулаками товкти* [ОБ: 201]).

У творах Миколи Руденка чільне місце посідають фразеологізми релігійного етнокоду, у яких репрезентовано сукупність християнських уявлень про існування вищих сил, двох світів, роль Бога в житті людини. Такі стійкі сполучення слів уживані для називання щасливого перебігу подій (**бог милував** 'кому-небудь пощастило уникнути чогось неприємного, небажаного; обійшлося' [ФС І: 37]: *Хоч і ходили чутки про недобрі діла – у великому місті всього трапляється, – але їхніх молодиць та дівчат поки що Бог милував...* [ОБ: 191]; **дасть Бог, перемелеться** 'щось минеться': *То, може, дасть Бог, якось перемелеться* [ОБ: 194]); обставин, які нібито схвалені вищими силами (**сам Бог велів** 'так хочуть вищі сили, боги': *Попам і художникам Бог велів – духовні особи* [ОБ: 61]); явищ, що є природними або незвичайними, які можуть створити лише вищі сили (**від Бога** 'природно, звичайно' [ФС І: 41]: *То, кажуть, від Бога* [ОБ: 115]); маєтності, що є в наявності (**чим Бог послав** 'тим, що є в наявності' [ФС І: 236]: *Ну, давайте, хлопці, перекусимо, чим Бог послав* [ОБ: 191]).

Віра наших пращурів у потойбічне життя сприяла виникненню фразеологізму **віддати Богові душу** 'померти' [ФС І: 118] (*Доки вони приближаться, ти Богові душу віддаси* [УЧД: 62]).

Микола Руденко вміло використовує дидактичний потенціал українських прислів'їв **Дай, Боже, нашому теляті вовка з'їсти** [ОБ:

298]; *Ні Богові свічка ні чортові кочерга* [ОБ: 275], уживаючи їх у тексті художнього твору в прямому значенні для характеристики дійових осіб, висловлення традиційних для українського народу істин, що репрезентують ментальні риси особистості.

Фраземи демонологічно-антропоморфного етнокоду, використані М. Руденком у романах, мають у своєму складі назви фантастичних істот *чорт, дідько*, які найчастіше свідчать про вірування людей в існування цих істот і їхній вплив на життя, переконання дійових осіб, що нечисті сили можуть керувати життєвими ситуаціями, тобто одним допомагати, а іншим шкодити. Фраземи демонологічного етносубкоду називають дію зі значенням 'побити': *всипати чортів* 'сильно бити когось', зафіксоване в словниках як *дати чортів* 'сильно бити когось' [ФС I: 208] (*Коли повториться щось подібне, Віктор доповість Борису Корнійовичу, той всипле йому чортів по саму зав'язку* [ОБ: 283]); *чорти в пеклі товктимуть* 'битимуть' (*Ну, по-нашому кажучи, чорти в пеклі товктимуть* [ОБ: 124]); стан, за якого нічого страшного не станеться: *чорти не візьмуть* 'хто-небудь буде живий, не вмере, нічого не трапиться з ким-небудь', що зафіксоване словниками як *чорти не вхопили* 'хто-небудь живий, не вмер, нічого не трапилося з ким-небудь' [ФС II: 956] (*Ти сказав: „У мене план горить, а їх чорти не візьмуть”* [УЧД: 83]); *чорти понесли* 'піти, поїхати кудись тощо' (*Чого його чорти на Привоз понесли?...* [ОБ: 200]).

Лексема *дідько* стає образним конкретизатором фразеологізмів, що мають значне експресивне навантаження й називають: відсутність чогось (*дідька лисого* 'нічого, зовсім, абсолютно нічого' [ФС I: 242]: *Хто не заплатив, той ні дідька лисого не пізнав* [ОБ: 268]); стан збудження (*дідько вселився* 'хто-небудь перебуває у стані збудження, запалу': *Чи то антена не правильно встановлена, чи дідько в цей клятий апарат вселився – перекошує обличчя так, наче всі артисти на флюс похворіли* [ОБ: 11]; див. варіант: *біс вселився* 'хто-небудь перебуває у стані збудження, запалу' [ФС I: 30]); незадоволення, обурення (*дідько б його вхопив* 'уживається для висловлення невдоволення, обурення кимось': *Та це ж Небера, дідько б його вхопив!* [ОБ: 271]); примирення (*дідько з нею* 'уживається для вираження примирення з чим-небудь, байдужості до когось, чогось' [ФС I: 31]: *І все ж не це пригнічувало Медуна: дідько з нею, з тією рибою* [ОБ: 200]).

Чільне місце у фраземіконі романів Миколи Руденка посідають стійкі сполучення слів морального субкоду, репрезентантами яких є лексеми з абстрактним значенням, що вжиті у функції образних конкретизаторів цих фразеологічних одиниць. Відповідно до народних уявлень, *брехня* і *правда* антропонімізуються й завжди знаходяться в опозиції, хоч перемагати має правда. Письменник використовує дидактичний потенціал прислів'я *Брехнею світ пройдеши, та назад не вернешся* [ОБ: 185], уживаючи його в узвичасній формі один раз. Натомість цьому вислову протиставлені фраземи зі словом *правда*, які

набувають значення 'не завжди приємні обставини, новини тощо': **гірка правда** 'не завжди приємна для когось правда' (*Ксеня була вже підготовлена до гіркої правди – вона її не здивувала, тільки дуже засмутила* [ОБ: 185]; *Прозріння приходило поволі – страшно їй було повірити в гірку правду* [ОБ: 213]; *У його словах є гірка правда* [ОБ: 233]).

Лексема **думка** маніфестована у стійких сполученнях слів, що номінують складності процесу мислення, зокрема: відсутність чіткості в думках, помислах (**думки плутаються** 'немає чіткості в оцінці ситуації, події': *Причина доволі проста: моя думка плуталась* [УЧД: 47]); напруженість під час вирішення якоїсь справи (**думки рояться в голові** 'хто-небудь постійно, напружено думає про щось': *Напевне, думав зараз не про морські глибини – в його голові роїлися інші думки* [ОБ: 201]. Цей фразеологізм співвідносний із загальноновживаним **думки снуються в голові** 'хто-небудь постійно, напружено думає про щось' [ФС I: 272]); усвідомлювати щось самому (**спіймати себе на думці** 'усвідомлювати, розуміти щось стосовно себе' [ФС I: 445]; *А Володимир тим часом спіймав себе на думці: ось який чоловік підходить для Ксені* [ОБ: 221]).

Микола Руденко шість разів використовує фразеологізм **спадати на думку** 'хто-небудь починає думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь' [ФС II: 845], щоправда, тричі з часткою *не*. Таку увагу до цього фразеологізму пояснюємо прагненням відобразити мисленнєві дії конкретних дійових осіб чи цілого колективу: *До цього в селі звикли, нікому не спадало на думку, що за мирних часів це було явне зловживання владою* [УЧД: 59]; *Небері не спадало на думку, що Куций просто закохався в Олесю, – Віктор усе ще вірив у його аскетичність і презирство до жіночої статі* [ОБ: 340]; *Ось чому Борисові Корнійовичу спало на думку не просто прийняти Віктора до їхнього гурту, а „висвятити” його* [ОБ: 252]; *Таким звичним, що тобі й на думку не спадає, як може цього не бути* [УЧД: 31]; *Тепер йому спадали на думку саме ті слова, які належало їй сказати* [ОБ: 263]; *Ці органи виконують свої обов'язки цілком автоматично, і кому спаде на думку їх за це засуджувати?* [ОБ: 266].

До морального субкоду відносимо також фразеологізми з образними конкретизаторами **совість**, **сором**. Перша лексема входить до складу фразем, які передають моральні якості дійових осіб, їхнє ставлення до навколишніх: **мати совість** 'бути порядним, чесним': *Просто совість маєш* [ОБ: 175]; **совість мучить** 'кому-небудь дуже соромно, хто-небудь дуже страждає за свою провину, несправедливість і т. ін.' [ФС II: 842]: *Чому ж повинна мучити совість перед людьми?* [ОБ: 140]; **совість пече** 'кому-небудь дуже соромно, хто-небудь дуже страждає за свою провину, несправедливість і т. ін.': *Володимиру пекла совість болюча згадка про ці гроші – Стелла, бач, не взяла! – але повернути їх Куцому він уже не міг* [ОБ: 263].

Фразеологізми зі словом *сором* розглядаємо як варіанти кодифікованого виразу *совість мучить*, при цьому може бути замінено і перший, і другий компонент при незмінності значення: *сором пече (обпече)* 'кому-небудь дуже соромно, хто-небудь дуже страждає за свою провину, несправедливість і т. ін' (*Ви ж сказали те, за що всіх нас мусить сором пекти* [ОБ: 294]; *Володимира обнік сором за оте проповідництво – чи має він право когось повчати?* [ОБ: 142]; *І тут Володимира обнік сором* [ОБ: 180]; *Його нік сором за те, що підпустив її до себе, хоч і не мав права, але водночас хотілося, щоб вона затрималася біля нього – просто для того, щоб іще раз глянути в її обличчя* [ОБ: 70]; *Його раптом обнік сором* [ОБ: 14]; *Коли проснався, сон отой тяжким соромом його нік* [ОБ: 86]).

Внутрішні переживання дійової особи вдало передано з допомогою фразеологізму *тремтіти від сорому* 'дуже засоромитися' (*Те, що сталося, приголомшило Володимира: Стелла вийшла із-за ширми оголена, вона тремтіла від сорому та страху, але вдавала, що це їй цілком байдуже, – що ж тут такого?* [ОБ: 144]).

Фраземи морального субкоду мають у своєму складі лексему *спасибі* для відтворення людської вдячності чи невдячності в певних обставинах (*сказати спасибі* 'бути вдячним'; *і спасибі не сказати* 'бути невдячним кому-небудь за щось' [ФС II: 812]; *Щось ти знайшов для себе, за щось зачепився – то й скажи спасибі* [ОБ: 142]; *ніхто спасибі не скаже* 'бути невдячним кому-небудь за щось': *За це ніхто спасибі не скаже – ні райком, ні церква* [ОБ: 4]).

Загалом фраземікон романів Миколи Руденка відтворює ментальні риси українського народу, чому сприяють передусім стійкі сполучення слів соматичного коду (вони становлять близько 27,7 % усієї кількості одиниць), анімістичного, релігійного, демонологічно-антропоморфного етнокоду та морального субкоду. Фразеологізми з образними конкретизаторами *око*, *серце* репрезентують душевні переживання дійових осіб і надають додаткової культурної характеристики подіям, епосі, про яку йде мова в романі, мовній спільноті. Такі фразеологізми номінують риси характеру особистості, процеси, дії, стани.

Давні вірування слов'ян репрезентовано у фразеологізмах анімістичного етносубкоду з образними конкретизаторами *земля*, *вода*, *вогонь*, *вітер*, *повітря*. Фразеологізми релігійного та демонологічного етносубкодів засвідчують про віру людей у протистояння світлих і темних сил.

Фраземи морального субкоду актуалізують сутність таких понять, як *совість*, *сором*, *правда*, *брехня*, вони в тексті роману антропонімізуються і стають в опозитивні відношення, а також виконують текстотворчу функцію, репрезентуючи ідеологічні настанови автора.

Використані джерела та їх умовні скорочення

ОБ – Руденко М. Д. Орлова балка : роман / М. Руденко. – К. : Молодь, 2002. – 352 с.; **СМ** – Руденко М. Д. У череві дракона : романи / М. Д. Руденко ; передм. І. М. Власенка. – К. : КП „Редакція журналу „Дніпро”, 2007. – 582 с.; **УЧД** – Руденко М. Д. У череві дракона : романи / М. Д. Руденко ; передм. І. М. Власенка. – К. : КП „Редакція журналу „Дніпро”, 2007. – 582 с.; **ФС** – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка. 1993. – 984 с.

Література

Войтович 2002 – Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 662 с.; **Ковалик 1984** – Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / І. І. Ковалик, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 1984. – 120 с.; **Лакофф 2008** – Лакофф Д. Метафори, которими мы живем / Д. Лакофф, М. Джонсон ; под ред. и с предисл. А. Н. Баранова ; пер. с англ. А. Н. Баранова и А. В. Морозовой. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 256 с.; **Руденко 2002** – Руденко М. Д. Орлова балка : роман / М. Руденко. – К. : Молодь, 2002. – 352 с.; **Руденко 2007** – Руденко М. Д. У череві дракона : романи / М. Д. Руденко ; передм. І. М. Власенка. – К. : КП „Редакція журналу „Дніпро”, 2007. – 582 с.; **Савченко 2013** – Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови : етимологічний та етнолінгвістичний аспекти / Л. В. Савченко. – Сімферополь, 2013. – 600 с.

Глуховцева І. Я. Фразеологія творів Миколи Руденка: етнолінгвістичний аспект

У статті описано фразеологію трьох романів Миколи Руденка („Орлова балка”, „У череві дракона”, „Сила Моносу”) в етнолінгвістичному аспекті, виявлено зв'язок найуживаніших стійких сполучень слів з історією, культурою, ментальністю народу. Авторка доводить, що фраземікон романів Миколи Руденка відтворює ментальні риси українського народу, чому сприяють передусім стійкі сполучення слів соматичного коду (вони становлять близько 27,7% усієї кількості одиниць), анімістичного, релігійного, демонологічно-антропоморфного етнокоду та морального субкоду. Фразеологізми з образними конкретизаторами *око*, *серце* репрезентують душевні переживання дійових осіб і надають додаткової культурної характеристики подіям, епосі, про яку йде мова в романах, мовній спільноті. Такі фразеологізми номінують риси характеру особистості, процеси, дії, стани.

Давні вірування слов'ян репрезентовано у фразеологізмах анімістичного етносубкоду з образними конкретизаторами *земля*, *вода*, *вогонь*, *вітер*, *повітря*. Фразеологізми релігійного та демонологічного етносубкодів засвідчують про віру людей у протистояння світлих і темних сил у природі. Фраземи морального субкоду актуалізують

сутність таких понять, як *совість, сором, правда, брехня*, вони в тексті роману антропонімізуються і стають в опозитивні відношення.

Ключові слова: фразеологія, фраземікон, соматичний код культури, анімистичний, релігійний, демонологічно-антропоморфний етнокод та моральний субкод.

Глуховцева И. Я. Фразеология произведений Николая Руденко: этнолингвистический аспект

В статье описана фразеология трех романов Николая Руденко („Орловая балка”, „В чреве дракона”, „Сила Моноса”) в этнолингвистическом аспекте, выявлена связь наиболее употребляемых устойчивых сочетаний слов с историей, культурой, ментальностью народа. Автор доказывает, что фраземікон романов Николая Руденко воспроизводит ментальные черты украинского народа, чему способствуют прежде всего устойчивые сочетания слов соматического кода (они составляют около 27,7 % всего количества единиц), анимистического, религиозного, демонологически-антропоморфного этнокода и морального субкода. Фразеологизмы с образными конкретизаторами *глаз, сердце* представляют душевные переживания действующих лиц и дают дополнительную культурную характеристику событиям, эпохе, о которой идет речь в романах, языковой общности. Такие фразеологизмы номинируют черты характера личности, процессы, действия, состояния.

Древние верования славян представлены в фразеологизмах анимистического этнокод с образными конкретизаторами *земля, вода, огонь, ветер, воздух*. Фразеологизмы религиозного и демонологического этнокодов свидетельствуют о вере людей в противостояние светлых и темных сил в природе. Фраземы морального субкода актуализируют сущность таких понятий, как *совість, стыд, правда, ложь*, они в тексте романа антропонимизируются и становятся в оппозиционные отношения.

Ключевые слова: фразеология, фраземікон, соматический код культуры, анимистический, религиозный, демонологически-антропоморфный этнокод и моральный субкод.

Glukhovtseva I. Ya. The phraseology of Mykola Rudenko's works: ethnolinguistic aspect

The article describes the phraseology of the three novels of Mykola Rudenko („Orlova Balk”, „In the dragon's belly”, „The Power of Monos”) in the ethnolinguistic aspect, it is revealed the connection of the most used persistent combinations of words with the history, culture, mentality of the people. The author argues that the phraseology of the novel by Mykola Rudenko reproduces the mental traits of the Ukrainian people, first of all, thanks to the persistent combination of the words of the somatic code (they make up about 27,7% of the total number of units), animistic, religious,

demonological-anthropomorphic ethnocodules and moral subcode. Phraseologisms with figurative concretizers of the eye, the heart represent the mental experiences of the characters and provide additional cultural characteristics to events, the era, which is discussed in the novel, the linguistic community. Such phraseologisms nominate features of personality, processes, actions, states.

The ancient beliefs of the Slavs are represented in the phraseologisms of the animistic ethnosubcode with figurative concretizers of earth, water, fire, wind, and air. The phraseologisms of religious and demonological ethnosubcodes testify to people's faith in confronting light and dark forces in nature. Phrases of the moral subcode actualize the essence of such concepts as conscience, shame, truth, lies, they are anthropomized in the text of the novel and they become opposed.

Key words: phraseology, phrasemicon, somatic code of culture, animistic, religious, demonological-anthropomorphic ethnocod, and moral subcode.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2018 р.

Прийнято до друку 16.11.2018 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Лєснова В. В.

В. Л. Іщенко, В. І. Воскобойник (Полтава)

УДК 811.111:81'276,6:33[81'37.611:81'367.4/623]

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ
У ЗАГОЛОВКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ**

У сучасному світі людину оточує постійний інформаційний потік, який є джерелом ділового, розважального, інформаційного контенту. У ХХІ ст. ринок засобів масової інформації переповнений пропозиціями і як результат – зростає конкуренція між різними періодичними виданнями. Така конкуренція призводить до того, що засобам масової інформації доводиться буквально боротися за аудиторію. Саме тому видавці приділяють особливу увагу заголовкам, метою яких є привернути потенційного читача. Завдання заголовка – вплинути на свідомість читача й стати основою для мотивації аудиторії.

Вивченню заголовка як частини публіцистичного тексту присвячено багато робіт, а саме: дослідження В. Вомперського [Вомперський 1966], В. Костомарова [Костомаров 1965], Е. Лазаревої [Лазарева 1989], В. Мужева [Мужев 1970], Л. Ноздріної [Ноздріна 1982], А. Попова [Попов 1966], С. Суворова [Суворов 1965]. Дослідники вивчали різні аспекти заголовків, однак із погляду структурних, семантичних і функційних особливостей його складників заголовок розглянутий не був.

Об'єктом дослідження є заголовки англomовних періодичних